

Livius, a történetíró mint narrátor

„Hová süllyedne a történelem, ha az emberekre vonatkozó tapasztalataink alapján nem bízánk a történetíró szavahihetőségében?” David Hume¹

1. Bevezetés

Dolgozatom kiindulópontja, forrása Titus Livius *Ab urbe condita* címmel ellátott nagy történeti munkájának II. könyve. A vizsgált könyv a korpusz teljes egészében fennmaradt egységei közé tartozik, az általa feldolgozott időszak Kr. e. 509 és 468 között, a köztársaság első negyven évének történéseit tartalmazza. Az első könyv által tematizált mitikus időből – a városalapítástól (Kr. e. 753.) a királyok elűzéséig (Kr. e. 510. körül) – a II. könyv jól szerkesztett átmenetet biztosít a történeti kor elbeszélésébe, a királyi hatalomra törőkkel és támogatóikkal való küzdelmet, a köztársaság intézményi és erkölcsi alapjainak lefektetését bemutatva. A II. könyv szerepe a köztársaságpárti Livius életművében kitüntetett, annak ellenére, hogy a történeti források szűkösége miatt az elbeszélési technika visszafogottabb mint a történetíró jelenéhez közelebb eső időszakok leírása. Érdekesnek tűnik azonban az eredetmondák és a Római királyság bemutatása után következő II. könyv tartalmi és szövegközeli olvasata. A vizsgálatot elindító tényezők a szövegközeli olvasat kapcsán detektálható „történetírói kiszólások”, a történetíró reflexív megnyilatkozásai voltak. Ezek E/1-ben fogalmazott, az elbeszélt történet fősodrába nem illeszkedő kijelentések, méltatások a forrásokra és a fennmaradt történeti variánsokra vonatkozóan.

Apud quosdam ueteres auctores non **inuenio** Lucretium consulem; Bruto statim Horatium suggerunt; **credo**, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria interciderit. (II. 8. 5.)

Némely régebbi történetírónál nem találom Lucretius consul nevét, Brutus után nyomban Horatius következik náluk; úgy vélem, azért merült feledésbe az alakja, mert semmilyen esemény nem teszi emlékezetessé consulságát. (Kis Ferencné fordítása)²

¹¹ David Hume: Tanulmány az emberi értelemről VIII./1. Magyar Helikon, Bp., 1973. 136.

² Livius, Titus: *A római nép története a város alapításától I-IV.* Ford.: Kiss Ferencné, Muraközy Gyula. Európa Kiadó, Bp. 1973. 109.

Feltevésem szerint ezen történetírói megnyilatkozások az elbeszélés fontos elemei, funkciójuk a történetírói hitelesség lehorgonyzásában áll, használatuk felderítéséhez a narratológia modern eszköztárához nyúlva juthatunk közelebb.

A dolgozat alaptézise, hogy az irodalmi intenciójú és rétorikai alapelvekben gyökereztetett görög-római történetírás nagy vállalkozása az egységes történelemszemléletet szolgáló hitelesség elérése. A hitelesség kapcsán különbséget kell tennünk a történelmi dokumentumokhoz, bizonyítékokhoz, forrásokhoz valló illeszkedés, illetve a hihetőség, a valóságkép relevanciája között. Az első esetben olyan történelmet kérünk számon, amely a múltból alkotott tudás minden rendelkezésre álló szegmensét (tárgyak, helyszínek, épületek, feliratok, feljegyzések) igyekszik magába olvasztani; ezen monumentumok (emlékhelyek) talaján kritikai gyomlálással, az elbeszélési hagyományokból szubsztraktív módon előállított, lecsupaszított igazságot keresve megteremteni a történelmi igazat. Livius *Ab urbe conditá*ját e mentén is vizsgálhatnánk a kijelentések mögötti forráshelyeket kutatva, ez esetben azonban a második könyvről – viszonyítási pontok híján – a hitelességet kevéssé állíthatnánk. Ezt tarthatjuk a tudós nézőpontjából megfogalmazott dokumentarista, szubsztraktív hitelességnek.

Gyümölcsözőbbnek tűnik a hitelesség konstruktív elképzelése, miszerint az elbeszélési hagyományokból, monumentumokból való válogatás a leginkább a valóságot mímelő általános érvényű struktúra kialakítását szolgálja. A struktúra akkor működik jól, ha feltöltődik logikai rendjébe illeszkedő, óhatatlanul fiktív mimetikus elemekkel: harci leírásokkal, jellemrajzokkal, politikai beszédekkel. Az ilyen típusú konstruktív hitelesség az olvasó szempontját tükröző meggyőzési stratégia eredménye, a történelmi tudat alakítója. Az *Ab urbe condita* esetén a konstruktív hitelesség kutatását támogatja a római történetírás Kr. e. II-I. századi miliője, amelyben sorra születnek az ugyanazt az időszakot feldolgozó történetírói munkák, – a történelem kompetitív, élő és dinamikus vállalkozás. Erre világít rá Livius is, előszavának legelején:

facturusne operae pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani prescripserim nec satis scio nec, si sciam, dicere ausim, quippe qui cum veterem tum vulgatum esse rem videam, dum novi semper scriptores aut in rebus certius

aliquid allaturos se aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. I. Pr. 1-2.³

*Nem vagyok eléggé biztos benne, hogy értékes lesz a mű, ha a város eredetétől fogom megírni a római nép történetét, és nem merném mondani akkor sem, ha biztos lennék, hiszen egyrészt tisztában vagyok azokkal, akik megörökítették a régi dolgokat, másrészt az új történetírók mindig azt hiszik, hogy vagy a dolgokban biztosabban adnak vissza valamit, vagy, hogy stílusban múlják fölül a durva avíttasságot.*⁴

Ezen időszak történetírói célja az egyre plauzibilisebb narratíva kialakítása különböző rétorikai technikák segítségével, szigorúan a pártatlanság égisze alatt.

Titus Livius és a római történetírás

1.1. Római történetírás és előzményei

Ahogy római irodalmi műfajok átültetések eredményei, úgy a római történetírás is görög előzményekkel, gyökerekkel rendelkezik, sőt kezdetben külpolitikai megfontolásokból görög nyelven íródik, külföldieknek szól. Érdekes az a hatástörténeti csavar a történetírás kapcsán is, hogy a hellenisztikus befolyás időben megelőzi a klasszikust, a rómaiak csak később fedezik fel a klasszikus mintákat és kezdenek el versengeni velük a sajátos hellenisztikus-római alapokból kiindulva. A görög eszménnyel szemben, mely szerint a történetírás célja a pártatlanság és az igazság megörökítése, a gondos forráshasználattal elérhető legnagyobb pontosság, lehetőleg személyes tapasztalatok szerzése, terepszemlével, hadigyakorlattal; „[a] római történetírás jórészt hazafias, tehát nem pártatlan, moralizál, tehát nem pusztán tapasztalati, hosszú ideig mesés hagyományokat követ, tehát nem elégíti ki az igazságra vonatkozó igényt, továbbá az ábrázolási módját gyakran befolyásolja a dráma, tehát a történeti igazat gyakran az irodalmi valószínűvel helyettesíti.”⁵ A görög és a római történetírás találkozásának legfőbb hozadéka a hagyományok rendszerezése, a rómaiak eredetéről szóló különböző történetek kronológiai következetlenségeinek fölszámolása,⁶ amelynek köszönhetően a Kr. e. II.

³Titi Livi ab urbe condita libri editionem primam curavit Guilelmus Weissenborn editio altera auctam curavit Mauritius Mueller Pars I. Libri I-X. Editio Stereotypica. Titus Livius. W. Weissenborn. H. J. Müller. Leipzig. Teubner. 1898.

⁴ Saját fordításban.

⁵ Albrecht, Michael von: *A római irodalom története I.*, Balassi kiadó, Bp. 2005. 271.

⁶ Például az Aeneas és Romulus közötti időszak kitöltése az alba longai királyokkal.

századra kialakult egy elfogadott római eredetkoncepció, ez a birodalom mitikus alapjait lefektető első könyv tartalma.

A latin történetírás igazán a köztársaság korának végén kezd el függetlenedni a közvetlen politikai célt szolgáló szenátori történelemírástól, mindamellett, hogy a római történelem latin nyelvű feldolgozó között Livius az egyetlen, aki nem töltött be szenátori pozíciót. A köztársaság bukása utáni fő kérdés az volt, hogy hogyan illeszkedik a zűrzavaros jelen az eszményinek hitt múlthoz, a probléma gyújtópontjában azzal, hogy a római hagyomány folytonossága megtörni látszott. „A római szerző tehát nem támaszkodhat az olvasói elvárásokra; kísérletet kell tennie arra, hogy új nyelvi közegben s jórészt tapasztalatlan közönség számára egyfajta életképes kompromisszumot hozzon létre a hagyományos normák és az új társadalmi feltételek között.”⁷ A Livius-korabeli római történelemtudat fókuszába a jelentől eltávolított, így annak kapcsán különleges jelentőséget nyerő köztársaságkor került. Az emlékként létező „régí Róma” inspirációvá, a nagyobb közéleti tudatosság felkeltésére szolgáló példamutatás kozmoszává vált. Egy holisztikus képet nyújtani igyekvő, a város alapításától (vagy korábról) kezdő történetírói munka esetén a lejegyzés idejéhez közeledve közélet és történetírás feltehetően egyre inkább összefonódott, az egész mű perspektívájában e kapcsolat az egységes történelmi és értelmezési keret lehetőségét, a birodalmi történelmet teremtette meg.

A lényegében államformák által tagolt, természettől feltételezett történelmi idők folyamatidőben állnak össze, ennek megfelelően „[a]z ókoriak – implicite – a lehetséges folyamatszakaszok teóriáit fejlesztették ki, melyeken belül az államformák változása, ha előzetesen adott lehetőségek között is, egyáltalán elgondolható.”⁸ A történelmi események e tapasztalata az ismétlődésre/ ismételhetőségre épül, ami példaszerűségével alkalmat nyújt a tanulságok levonására. Ennek megfelelően Livius történetírása kapcsán is úgy tűnik, hogy a történelem folyamatának és az aktuális társadalmi helyzetnek a kapcsolata sajátos dinamikával rendelkezik, melynek mozgatórugója a Polübiosztól származó tükhé. Polübiosz⁹, a sajátos nézőponttal rendelkező, göröggént Róma vonzásában munkálkodó történetíró szerint az államok, birodalmak történelme három stádiummal határozható meg: a születéssel, a fénykorral és a bukással. E dinamika

⁷ Adamik Tamás: *Római irodalom az aranykorban*. Magyar Könyvklub, Bp. 2001. 18.

⁸ Reinhart Koselleck: *Történelem, történetek és formális időstruktúrák*. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárat Kiadó, Bp., 2000. 30.

⁹ Kr. e. 200-118.

mögött a morális rend fenntartója, a mindenre kiterjedő gondviselés, a *tükhé*¹⁰ áll. „Mivel a végzet ereje (*tükhé*) a világon lezajló valamennyi eseményt egy irányba s azonos végkifejlet felé terelte, a történetíró is azt tarthatja legfőbb feladatának, hogy az olvasó előtt mintegy egységes nézőpont alapján tárja fel a végzetnek (*tükhé*) ezt a minden eseményt valamely egységes végcél felé irányító működését.”¹¹ A birodalmi történelem folyamatainak kerete az *Ab urbe conditá*ban a kialakulás-fénykor-bukás sorsszerűsége.

A koherencia létrehozása mellett „[a] történetírás az igazságot tűzi zászlajára, és a pártatlanság követelményét -- amely természetesen sohasem valósítható meg maradéktalanul – ugyancsak ismeri.”¹² A korai idők történelmi igaza a hagyományozódott események logikus (egyre logikusabb) rendbe sorolásában merül ki, így a történetíró hitelességéről és pártatlanságáról nem annyira a történetszintű válogatással, mint inkább az elbeszélési technikával tudja meggyőzni olvasóját.

A latin történetírás irodalmi technikája és stílusa, a nyelvhasználat és figuralitás értelmében vett retorika kapcsán az I. század közepére jól körvonalazott elvárások alakultak ki. Cicero szerint a történetírói munka művészi kompozíció, a szónoklat közeli rokona, „amelynek elbeszélésmódja csillogó, s amely gyakran ad leírást a tájakról vagy a harcokról; még szónoklatokat, lelkesítő beszédek is beleszó anyagába.”¹³ (Or. 20. 66) A *szónokról* című retorikaelméleti írásában pontosan megfogalmazza eszményét a történetírás mikéntjével kapcsolatban: „[a]z események megkívánják a pontos időrendet, a földrajzi leírásokat, a jelentős és emlékeztetre méltó eseményeknél elvárás, hogy először a terveket kell bemutatni, majd a tetteket és aztán az eredményeket, elvárják, hogy az író ítélje meg a tervet, hogy az események bemutatásakor ne csak azt mondja el, mi hangzott el vagy történt meg, hanem azt is, hogy miképp, és ha végül az eredményeket veszi számba, ki kell fejtenie az összes okot, a véletlen szerepét, a bölcs és a megfontolatlan lépéseket, és a személyiségek esetén nem elégszik meg azzal, hogy felsorakoztatja a tetteiket, hanem a leghíresebbek és a leginkább kiemelkedők esetében összefoglalja az életpályájukat és elkészíti jellemzésüket is.” (De oratore, II, 15. 63.)¹⁴

¹⁰ A görög τύχη sors, végzet, szerencse kifejezést (latin megfelelője fortuna) Polübiosz sajátos jelentéssel ruházza föl.

¹¹ Breisach, Ernst: *Historiográfia*, Osiris, Bp. 2004.56. o.

¹² Albrecht, Michael von: *A római irodalom története I.*, Balassi kiadó, Bp. 2005. 217.

¹³ *Cicero összes retorikaelméleti művei*, Adamik Tamás (szerk.) Kalligram, Pozsony, 2012.631. A szónok. Kárpáty Csilla fordítását átdolgozta Mezei Mónika

¹⁴ *Cicero összes retorikaelméleti művei*, Adamik Tamás (szerk.) Kalligram, Pozsony, 2012. 290-291.

Mivel a történelmi igaz irodalmi változata (vagy már maga az elbeszélése is) mindig csak plauzibilis – csak megközelítheti az „igazat” –, a rétorika meggyőző ereje működik a szövegben az elbeszélte történet valósághű, tényszerű mivoltának köszönhetően. Az elbeszélés szintjén a *narratio verisimilis* sémája érvényesül, kifejezett példa erre a történelmi események pszichológiai igazolásaiként megidézett beszédek.

A történetírás technikájának és a történelem ábrázolásának részletes meghatározása, és a görögök biztosította kész minták ellenére a régi latin történetírás nem egységes műfaji jellegű, különböző formákat sokféle kapcsolódási móddal fűz egymáshoz. Az annalsztika, a kortörténet és a történeti monográfia jellemzőinek keveredése nyomán alakulnak ki a legnépszerűbb műfajok: az *annales*, az események krónikaszerű feljegyzése; a *res gestae* vagyis kortörténeti ábrázolás archaiológiai és aitiológiai feljegyzésekkel; és a *historiae*, a tisztán kortörténeti jellegű politikai, oknyomozói történetírás. Elvben az utóbbi kettő is megtartja az annalsztikus tárgyalásmódot, közös jellemzőjük, hogy mindhárom folyamatként kezeli a történelmet. Az *Ab urbe condita* leginkább az *annales*ok közé sorolható. „Ennek művelői tiszteletteljesen átveszik a régi krónikák regiszterét, a rómaiak számára ugyanis nagy érzelmi értéke van az efféle száraz adatoknak. A hitelesség tekintélyét kölcsönzik az ábrázolásnak – még a kevésbé hiteles tudósításoknak is.”¹⁵ A kronológiai alapvázat hellénisztikus mintára dramatizált történeti képek töltik fel.

A római történetírás kialakulásának, sajátosságainak rövid áttekintése után vizsgáljuk meg, hogy hogyan illeszkedik e palettára Titus Livius munkássága.

2.2 Livius a történetíró

Titus Livius életéről nagyon keveset tudunk, életének főbb dátumait Hieronymustól¹⁶ ismerjük, eszerint Kr.e. 59-ben született Pataviumban, és Kr. u. 17-ben halt meg Rómában. Szülővárosa gazdag kereskedőváros, az imperium egyik legnagyobb metropolisza, ugyanakkor erősen köztársaságpárti, és a régi értékekhez illő erkölcsi szigor jellemzi. Hogy ezen szigornak milyen hatása van (van-e egyáltalán) Livius stílusára, kevésbé tisztázott, nem így köztársaságpártisága: Tacitus jegyezte föl, hogy a történetírót ugyan pompeianusnak vélte Augustus, de „barátságuknak ez sem ártott”.¹⁷ Livius feltehetően Kr. e. 27-ben került Rómába, ahol hamar ismertté és rendkívül befolyásossá vált, pedig politikai ambícióktól mentesen a történetírói hivatásnak szentelte

¹⁵ I.m. :279.

¹⁶ Hieronymus: *Temporum liber*, CLXX. Olympias.

¹⁷ Tac. Ann. IV. 34, 3

az életét, történetírói munkáját értékelve fontos tényező, hogy közvetlen politikai és katonai tapasztalatok nélkül írja le az ilyen jellegű eseményeket.

Az utólag *Ab urbe condita*¹⁸ címmel ellátott nagyívű történeti munka rövidített változatok, tartalmi összefoglalók, periochék és epitomék alapján 142 könyvből állt, amelynek körülbelül 24 %-a maradt fenn. Szerkezeti felépítését tekintve a mű 5 könyvből álló csoportokra (*pentas*) tagolódik, amelyek 10 vagy 15 tekercsből álló egységeket (*decas*) adnak ki. E felépítés tükrében egyesek szerint Livius 150 könyvet tervezett írni, feldolgozva így a római történelmet Augustus haláláig. A 142. könyv azonban Drusus halálánál, Kr. e. 9-ben lezárul.

Az *Ab urbe condita* történeti forrásait Albrecht nyomán sorjázva, azt tapasztaljuk, hogy Livius főleg római történetírók munkáit, másodlagos forrásokat használ. Az első *decas* forrásai a késői annalisztika képviselői: Aelius Tubero, Valerius Antias, Licinius Macer, Claudius Quadrigarius; de történetírónk sokat merít Coelius Antipatertől is. A vizsgált könyvben konkrét hivatkozásokat találunk Lucius Calpurnius Piso és Fabius Pictor munkásságára. A korábbi történetírók nem kizárólagos források: az elsődleges források közül, melyek Livius rendelkezésére állhattak, a legmegbízhatóbbak az állami archívumokban őrzött okmányok és a papi évkönyvek, az *Annales Maximi* voltak, ez utóbbi a Kr. e. IV. századtól hiteles, a korábbi feljegyzések eredetije a gallok Rómára törésekor megsemmisült. További, családi, népi hagyományt képviselő források: az előkelő házak halotti beszédei, a magistratusi magánfeljegyzések, a szóban hagyományozott mondák és névértelmezések. A felsoroltakból kitűnik, hogy Livius számára – legalábbis a római nép történetének korai időszakából – nem állt rendelkezésre bizonyító erejű történelmi dokumentum. Ugyanakkor forráskezelését az jellemzi, hogy ritkán nevezi meg forrásait, különösen a vitatott tényeknél, a szövegben inkább elhomályosítások utalnak a sokszor késői forráskritikára, kettős fogalmazások a forrásváltásra. Történetíróként Livius a hitelességre törekszik, ám mivel a polübioszi elvárásokat¹⁹ nem teljesíti – dokumentumok vizsgálata, helyszín szemrevételezése, politikai tapasztalat – így történeti értéke előképének történeti hűségétől függ. A hitelesség kapcsán azonban az *Ab urbe condita* értékének megítélése egyoldalú, hiszen a kortárs részek elvesztek, a bizonytalanságra világít rá az is, hogy a 19. században Niebuhr

¹⁸Mellesleg pontatlanul, hiszen Livius a mitikus időbe visszanyúlva a városalapítás előtről kezd.

¹⁹Nagyhatású a II. századi, görög származású történetíró Polübiosz, aki az események résztvevőjeként sajátos nézőpontból igyekezte korának eseményeit feldolgozni, melyben központi szerep jutott a lassan világhatalommá váló Római Birodalomnak.

az első könyveket történetileg értéktelennek nyilvánítja, míg Tacitus dicséri (Ann. 4, 34. 3.) nagy elődjének hitelességét. A forráskritikai bizonytalanságok megoldásának igénye nélkül megállapíthatjuk, hogy Livius nem annyira kritikai szempontból, mint az irodalmi konvenciót szem előtt tartva írta meg a korai Róma történetét.

Az *Ab urbe condita* hatalmas korpuszában való eligazodáshoz két különböző tájékozódási elv is adott az olvasó számára: egyrészt a pentas-struktúra rendező logikai, másrészt az annalisztikus elv kronológiai rendbe a könyveket. Az annalisztikus hagyomány jellemzői az évente visszatérő történetstípusok, jellemzően a konzulok beiktatása, a csapatok szétszórása, prodigiumok; szerkezeti nyugvópontot biztosítanak a történet folyásában. Ezen vázat „cselekményes” részek töltik fel: hadjáratok, politikai választások, vallásos szertartások leírásai.

Már a kezdetektől kizárólag a római nép történetét határozza meg témaként, annak azonban a *varietas* jegyében mind a kül-, mind belpolitikai változásait váltakozva tárgyalja. A liviusi történelmet áthatják az egész nép életére hatással levő nagy témák, vezérmotívumok, a II. könyv a szabadságot tematizálja, a könyv első részén (1-21.) a *libertas*, második részén a *libertatis discordia* (21-65.) képe uralkodik. A második könyvben a kibontakozó szabadság több aspektusa is bemutatásra kerül: az állam szabadsága a királyok szeszélyeitől, a nép akaratának szabadsága a tribunusi hivatal megteremtésével, az egyén lehetőségeinek növekedése: a királpárti mozgolódást leleplező rabszolga felszabadítása.

A történelemnek ívet adó motívumok önmagukban is értékelhető dramatikus egységekből rajzolódnak ki. A hellénisztikus történetíráshoz vezethető vissza a dramatikus technika alkalmazása részletelbeszélések formájában, amelyek illeszkednek a történet folyásába – arisztotelészi értelemben vett történeti egységekről van szó –, céljuk az olvasó megrendítése. Ezek összekötése egységet képez, mintegy felvonások füzérét adja ki. A drámát hordozó egyenes és függő beszédek rétorikailag finomhangoltak, szépen kidolgozottak, nem véletlen, hogy Tacitus *eloquentissimus veterum*nak, a régiek legékesebben szólójának nevezi (Agr. 10,3) Liviuszt.

Liviusnak a történelem feljegyzése kapcsán egyik fő célja a szemléletesség (*evidentia*), ennek megfelelően, jellemző, hogy a forma az értelmezés szolgálatában áll. A világosságra való törekvésnek, pontosságnak köszönhető, hogy a csatajelenetek leírása is sikeres, jóllehet ezek gyakorlati tapasztalat híján a képzelet és az irodalmi hagyomány szüleményei. A történelmi személyiségek bemutatása kapcsán fontos szempont a szemléletesség, az *Ab urbe condita*-ban nincsenek tisztán jó vagy rossz karakterek,

ellentmondásos információk fokozatos gyarapodásával árnyalódik egy-egy alak, a részletes bemutatást a direkt idézetek segítik, amikor a heterodiegetikus narrátor nézőpontja valamelyik szereplőhöz tartozó nézőponttal helyettesítődik (fokalizáció).

Livius stílusának jellemzője ugyanakkor a nemzeti római szemléletet képviselő történetírói perspektíva, amelynek célja, hogy a múltba utazás tanulságai a jelen hasznára az olvasót is bevonják a történesekbe. A moralizálás a nagy személyiségek és nagy tetteik példamutatása kapcsán *exemplumok*ban, értékelésekben szövődik a történetbe. „Az elődökkel való összehasonlítás azt igazolja, hogy Livius önállóan alkotja meg saját kora római értékkozmoszát, hiszen fontos kérdésnek tekinti, hogy az itt és most szükséges magatartás számára szellemi előzményeket adjon.”²⁰ Livius tehát Thuküdidész és Polübiosz nyomán feltehetően hisz a történetírás gyakorlati hasznában, a tanulságos események kapcsán különösen képszerű prezentáció maga a történelem és a praxis kapcsolata.

Nem csak saját kora számára nyújt követendő példákat a liviusi történetírás, fennmaradását feltehetően – még ha eredetiben erősen hiányosan is – a megjelenített értékeknek köszönheti. A tejként folyó bőbeszédűséget²¹ és rétorikai finomhangoltságot szem elől tévesztve, lenyesve, már az első században megkezdődött az *Ab urbe condita* rövidítése: kivonatok, epitomék; a IV. századtól tartalmi összefoglalók, periochék készítésével. Martialis is megemlékezik tréfásan Livius „megcsonkításáról”:

*Pellibus exiguis artatur Livius ingens,
quem mea non totum bibliotheca capit. (XIV 190)*

*Itt kicsi bőrlapokon a nagy Livius összeszorult már,
mert könyvtáramban el sose fér az egész. (Adamik Tamás fordítása)²²*

Az első négy *decas* eredeti szövegét, fennmaradását viszont Livius kifinomult írói stílusának és ennek Petrarca-ra gyakorolt hatásának köszönhetjük, aki megteremtette a reneszánsz Livius-kultuszt és összegyűjtötte a megmaradt részeket.

Machiavelli Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről című művében a történelem ismeretének jelentőségére hívja fel a figyelmet az antik világ példájának tanulságosságán keresztül. Szerinte a történelem megvalósításra is alkalmas mintákat nyújthat egy állam életében, ezért, ahogy írja: „...úgy gondoltam, hogy Titus Livius azon könyvei alapján , amelyek a gonosz korok nem kaparintottak el tőlünk, meg kell írnom mindazt, amit a

²⁰ Albrecht, Michael von : *A római irodalom története I.* Balassi Kiadó, Bp. 2003. 638.

²¹ Quintilianus: *Institutio Oratoria* 10. I. 32. „lactea ubertas”

²² Martialis: *Válogatott epigrammák*, Magyar Könyvklub, Bp. 2001. 163.

régi és modern dolgok ismerete alapján jobb megértésükhöz szükségesnek tartok, remélve, hogy akik fejtegetéseimet olvassák, könnyen levonják belőlük azokat a hasznos következtetéseket, amelyek megszerzése érdekében igyekeznünk kell megismerni a történelmet.” Machiavelli a 49 fejezetből álló értelmezésben a Livius által leírtakat történelmi tényként kezeli, az *Ab urbe condita*-ra abszolút történeti forrásként tekint, csak a méltatásoknál (például egy történelmi személyiség megítélése kapcsán) vagy a tanulságok levonásánál idéz más történetírókat: Tacitust, Xenophónt.

Úgy tűnik Livius nagysága nem csökkent az eredeti korpusz méretével arányosan, az utókor is ténszerűnek tudta elfogadni az *Ab urbe condita* tartalmát, a mű értékközvetítő szerepe nem korlátozódik az antikvitásra.

A történetírói kiszólások Liviusnál

A történetíró lehetőségeinek és felé támasztott elvárásoknak rövid áttekintése után, a szöveghez fordulva fókuszáljunk a vizsgálatot elindító tényezőkre. Az olvasás során a történetírói kiszólásokra fektetve a hangsúlyt, többféle megfogalmazásban más és más funkciót betöltő kijelentéseket fedezhetünk fel. Ezeket a főbb típusaik szerint csoportosítva az első csoportba a konkrét hivatkozásokat soroljuk.

Numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. (II. 58.)

Piso arról tudósít, hogy számukat hárommal megtoldották...(ti. a tribunusok számát) (Kiss Ferencné fordítása)

Ugyan ennek a mondatnak nem a Livius (E/1.) az alanya, hanem Piso,²³ mégis a szerzővel jelölt történeti változat előadása, amely kevésbé kapcsolódik az elbeszélt történet cselekményéhez, a történetíró – és nem az elsődleges elbeszélő – megszólalása. Több ilyen jellegű, más történetírókat említő, vagy általános alannyal fogalmazott hivatkozást találunk a szövegben. Ennél egyértelműbb a forráshasználatra vonatkozó utalás is előfordul:

Vopiscum Iulium pro Verginio in quibusdam **annalibus** consulem **inuenio**. (II. 54.) ...*némely évkönyvben Vopiscus Iulust találok consulnak bejegyezve [Verginius előtt]. (Kiss Ferencné fordítása)*

Itt a megfogalmazás egyes szám első személyű és a forrás típusa is megnevezésre kerül, az olvasó szemei előtt szinte megjelenhet az évkönyvekben kutakodó történetíró.

²³ Lucius Calpurnius Piso Frugi (Censorinus)

A kiszólások másik csoportját osztályozásunkban az értelmező és méltató kijelentések teszik ki. Többször – kifejezetten aitiológiai magyarázatoknál – előfordul, hogy a magyarázni kívánt jelenség történeti kiinduló helyzete és a Livius korabeli tapasztalat között olyan eltérések vannak, amelyek az eredettörténettől függetlenek:

...postea **credo** additas moles manuque adiutum, ut tam eminens area firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. (II. 5.) *Később, úgy hiszem, építményekkel és emberi munkával kellőképpen feltöltött és megerősített területet csináltak belőle,...(ti., hogy templomokat és oszlopsorokat is elbírjon) (Kiss Ferencné fordítása)*

A történetíró saját elképzelésével egészíti ki a Tarquiniusok földjéről származó gabona Tiberisbe halmozása és a Tiberis-sziget saját korabeli formája közötti hiányos történetet. Ritkán, de előfordul, hogy radikálisabb kül- vagy belpolitikai lépések a végkimenetel ismeretének bennfentességével a történetíró hangján méltatásra kerülnek.

Ac **nescio** an nimium undique eam minimisque rebus muniendo modum excesserint. (II. 2.) *Nem tudom, hogy ezt a minden részletre kiterjedő, aprólékos gondoskodást nem vitték-e túlzásba. (Kiss Ferencné fordítása)*

Álláspontom szerint a reflexív megfogalmazások legérdekesebbjei a történetírói munka nem egy-egy részletére, hanem a lényegére világítanak rá. Ezek az állítások nem csak hivatkozások, nem csak forráskritikák és nem csak értelmezések, hanem egyszersmind feltételeznek egy olyan reprezentációs logikai keretet, mely a hagyományozott eseményekből való válogatás után feltöltve a legkoherensebb és a legvalószínűbb történetet adja ki.

Apud ueterrimos tamen auctores T. Largium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum creatos **inuenio**. Eo magis **adducor ut credam** (II. 18.) *A legrégebbi történetíróknál mégis azt találom, hogy... Ezért is hajlok inkább arra a véleményre...(Kiss Ferencné fordítása)*

Inuenio apud quosdam, idque propius fidem est. (II. 41.) *Más szerzőnél az igazsághoz közelebb álló tudósítást találok...(Kiss Ferencné fordítása)*

A válogatás kérdései, a hangsúly, a tematikus egység megállapítása és hasonlóak nagy hatással voltak Livius azon megnyilatkozásaira, amelyekben minősíti az állításokat, utal a hagyományozódásokban talált eltérésekre, vagy amikor szünetelteti narratíváját, hogy tisztázzon valamit. A történetíró erényei a korban a stílus és a történelmi hűség, vagyis a források közös nevezőre hozása voltak, állításom szerint ezt ki lehet egészíteni azzal a móddal, hogy hogyan lehet a történelem feldolgozni kívánt részét egységbe kovácsolni a

fikcióban. Hiszen az a hitelesség, amelyre az előző idézetben utal, a liviusi történetírás reprodukciós struktúrája talaján meghatározott igazság. Egyrészt a közvetlen források szűkössége, másrészt a történelem célorientált feldolgozása, a történetírói konvenciók miatt tehát a történeti igaz fikcióba ágyazva jelenik meg, ugyanakkor Livius a „történelmi igaz” visszaadásához kapcsolódó hitelességi elvárásnak az elbeszélési technika – melyhez álláspontom szerint a kiszólások sajátos módon tartoznak – szintjén igyekszik megfelelni. Feltevésem szerint tehát a történetírói kiszólások az elbeszélt történetet megszakítva a történeti hitelességet szolgálják; továbbá ezen kijelentésekben narrációváltás történik, a narrációs szintek közötti váltásnak retorikai jelentősége van.

2. A „múlt valósága” és a „fikció irrealitása”

A „múlt valósága” és a „fikció irrealitása” körébe tartozó elbeszélési hagyományok közti alapvető különbségek más-más technikai apparátust igényelnek kutatójuk részéről, így amennyiben egy fikciós művekre alkotott modellt, vagyis a narratológiát történetírói munkára szeretnénk alkalmazni, eljárásunk módszere tisztázásra szorul. A következő fejezetben a módszer megalapozására kerül sor.

Két nagyhatású, hagyományosan elkülönített elbeszélői programmal²⁴ állunk szemben: irodalommal és a történetírással. A megkülönböztetés alapja Arisztotelész nyomán: a valószínűség és a tényhűség mint a költészet és a történetírás sajátos jellemzői közötti különbség. „A »megtörténhet« és a »megtörtént« esemény két logikát feltételez: mindkettő narratív logika, az előbbit azonban a fikció felszabadítja, míg az utóbbinak az okságelvet kell követnie. A két narratívum sajátossága mai fogalmaink szerint a fikció és a tényyszerűség.”²⁵ Amikor tehát ezen előfeltevésekkel megpróbáljuk meghatározni a történelem felidézésének sajátosságait, a történetírást a történelmet reprezentáló, vagy helyettesítő funkciót betöltő rekonstrukcióként gondoljuk el. Elfogadhatónak tűnik, hogy „... a történelmet a fikciótól az az igény különíti el, hogy a történelem a narratív struktúrát modellté, a múlt olyan ikonjává akarja alakítani, mely képes arra, hogy reprezentálja a múltat.”²⁶ Ennek megfelelően az elbeszélés azt igyekszik bemutatni, ami valójában történt, a dokumentumokban megjelenő események összeillesztésének poétikai

²⁴ Thomka Beáta: *Prózaformák. Elbeszélő művészet és interpretáció*. Bölcsészettudományi Kar Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium. Újvidék, 2012.

²⁵ Thomka Beáta: *Prózaformák. Elbeszélő művészet és interpretáció*. Bölcsészettudományi Kar Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium. Újvidék, 2012. 12.

²⁶ White, Hayden: *A történelem terhe*. Osiris, Bp. 1997.

műveletével. Az ókori történetírásban ez a poétikai aktus sokszor a szigorú valószerűség kárára működik, tudatosan, általában a morális példamutatás, törvényadás jegyében. Erre példák lehetnek a politikai események kapcsán függő idézetben előadott beszédek (Menenius Agrippa beszéde, 32.) és csatajeleneteket tarkító hőstörténetek (Mucius Scaevola története, 12.).

A történetíró poétikai aktusa, az események összefűzése kapcsán – Thomka és White szerint is – már eleve fikcionalizáló elem a nyelvi megformálás, ugyanakkor az elbeszélés formáját magának a történelmi anyagnak a természete követeli meg. „A nyelv önmagában is fikcióteremtő, a kommunikáció pedig nem nélkülözheti sem a megszólaló, sem a befogadó imaginatív tevékenységét. A történelmi események elbeszélése mindig értékhangsúlyokat hordoz, és értelmezés eredménye.”²⁷

A történeti szöveg működési mechanizmusa tehát, az irodalmi szövegek mintájára, szándékolt kommunikációs helyzetet feltételez a szerző és az olvasó között, pontosabban az implikált szerző és a beleértett olvasó között. Wayne Booth szerint az implikált szerző által képviselt elbeszélői hang az a tényező, amely a szöveget olvashatóvá teszi. Az ókori történetíró számára az Annalésben szereplő szikár politikai és gazdasági adatok történetbe illesztése tulajdonképpen a történelem olvashatóvá tétele, amelynek köszönhetően a puszta krónikából történet lesz. Ki is az az implikált szerző? A valóságos szerző álöltözte, a narratív hanggá vált egyéni stílus, amely leginkább az elbeszélést összetartó fikciós korrelátumok szintjén érhető tetten.²⁸ Az általa képviselt elbeszélő megbízhatósága a fikciós elbeszélésben, olyan mint a dokumentumok kínálta bizonyíték a történetírásban, a meggyőzési stratégia része.

Álláspontom szerint a történetírás már az elbeszélési sajátosságai miatt sem nélkülözheti a fikciót, amennyiben pedig dokumentumok nélkül marad, a fikció segítségével válnak áthidalhatóvá a hiányosságok, a hitelességet az elbeszélőn kérjük számon. A fikció szerepe a történetírásban (is) kitüntetett, White szerint a történelmi művek alapvetően érvényteleníthetetlen eleme a forma: a fikció, így az elbeszélés szintjén a fikciós egyezmény tetszeleg a hitelesség zálogának szerepében. Ennek kapcsán nem szabad elfelejtenünk, hogy történelem és fikcionális történetmondás ugyan az elbeszélés

²⁷ Thomka Beáta: *Prózaformák. Elbeszélő művészet és interpretáció*. Bölcsészettudományi Kar Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium. Újvidék, 2012. 13.

²⁸ Wayne Booth: A fikció retorikája. In: *Narratívák 2. Történet és fikció*. Szerk.: Thomka Beáta. Kijárat, Bp. 2000.

gyakorlatának két végpontján helyezkedik el, ám a narratívum szintjén közös nevezőre kerülhetnek.²⁹

Paul Ricoeur *Történelem és retorika* című tanulmányában³⁰ az adott eseménysorról történő beszámolók közti elfogadási – és preferenciaszabályok szükségességét problematizálja a történettudomány kapcsán. Úgy tűnik, ezen szabályok is a narratív formák szintjén működnek, hiszen ezek a kapcsolódási módok kronológiának alávetett kompozicionális meghatározásai. Az elbeszélés önmagában vett magyarázó ereje tehát a történelem előadásában már kritikai szint, az érvelés pedig maga a narratív kapcsolódás.

Az elemzést így folytatva, a narratív formára helyezve a hangsúlyt a történelem és fikció különbsége felismerhetetlenné csökken. White-tal egyetértésben megállapíthatjuk, hogy tulajdonképpen a valóságigény az a tényező, amely segítségével ezen a szinten különbséget lehet tenni a múlt irodalmi és tudományos ábrázolása között.

Ha tehát elfogadjuk, hogy irodalom és történelem között nincsen áthidalhatatlan ellentét, lehetővé válik számunkra a történelmi szöveg vizsgálata mint irodalmi alkotás. A megnyíló elméleti kapuk a történelmi narratíva felé vezetnek.

Livius narratív technikája

A történelmi narratíva vizsgálata előtt Livius narratív technikáját általános, irodalmi szempontból vizsgáljuk meg. Az *exornator rerum*³¹ történetíró rendelkezésére álló narratív eszközök közül kiemelten fontos a fokalizáció, vagyis a játék az elbeszélés perspektívájával és annak fókuszával. A nézőpontok tisztázása érdekében genette-i megkülönböztetést teszünk, amelyben elkülönítjük a történet elbeszélői perspektíváját (narrátorhoz tartozó), a történetben elbeszélttől (fokalizátorhoz tartozó). A történelmi narratíva egyik sajátossága, hogy a szöveg legnagyobb részében a teljes információhálóval rendelkező heterodiegetikus narrátor látásmódja érvényesül, a narratív fókusz a történeten kívül van. Azonban Livius narratív technikája kapcsán (akár a hellénisztikus történetíráshoz való viszonyában) fontos megemlíteni, hogy a narrátorhoz tartozó nézőpont – jóllehet ez egy igen éles szemhez tartozik – statikusságát a szereplők szemszögéből megfogalmazott állítások oldják fel. Amikor az elbeszélés fókusza a történetbe kerül, a fokalizáció olyan szereplőhöz kapcsolódik, aki cselekvőként részt vesz

²⁹ Gossman, Lionel: Történetírás és irodalom. In: *Tudomány és művészet között* (Szerk.: Kisantal Tamás)L'Harmattan, Bp. 2003. 133-169.

³⁰ In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Szerk.: Thomka Beáta. Kijarat, Bp. 2000.

³¹ a dolgok disztóje, Cicero De. or. II. 54.

a *fabulában* akkor internális/belső fokalizációval találkozunk. A belső fokalizáció az elbeszélés szintjén biztosítja a *historia* valóságigényének köszönhető mimetikus jelleget. Annak köszönhetően, hogy a narratív fókusz valamelyik szereplő nézőpontja alakítja, vagy, hogy egy eseményt több szereplő nézőpontjából ismerünk meg, sokkal életszerűbbé válik az elbeszélés. A történelem lejegyzésének irodalmi sajátossága, hogy az igaz a plauzibilissal helyettesítődik, az ábrázolás a *narratio verisimilis* metódusait követi, különösképp a valós történelmi események pszichológiai igazolásai esetén (beszéd, párbeszéd). Livius az ókori rétorikai elvárásoknak megfelelően arra használja fel a belső fokalizációt, hogy az adott történelmi eseményről, a különböző oldalon álló szereplők érzéseinek, motivációinak, terveinek bemutatásával minél árnyaltabb képhez jutassa az olvasót. A narratív fókusz pozícióváltásainak köszönhetően az események minden oldalról megvilágíttatnak. Az eredmény: realiztikus kép, mimetikus vonásokkal. Ugyan ritkább előfordulással, de externális/külső fokalizációval³² is találkozunk az *Ab urbe conditá*ban, ilyenkor a diegetikus univerzumban van a narratív fókusz, de a történet karakterein kívül. A legkézzelfoghatóbb példa erre a jelenségre a *fama narratio*: a történet szempontjából fontos információk egy a szóbeszéd által képviselt perspektívából érkeznek az elbeszélésbe.

Ibi nihil nec divinae nec humanae opis dictator praetermittens aedem Castori vovisse fertur ac pronuntiasse militi praemia qui primus, qui secundus castra hostium intrasset. (II. 20.) *Ekkor a dictator, hogy se az isteni, se az emberi segítséget ne mellőzze, állítólag fogadalmat tett, hogy szentélyt emel Castornak, és jutalmat ígér azoknak, akik elsőnek vagy másodiknak hatolnak be az ellenség táborába. (Kiss Ferencné fordítása)*

Az elbeszélésben felsorakoztatott nézőpontok sokasága a széleskörű ismeret látszatával a hitelességről győzi meg az olvasót.

A korábban már bemutatott történetírói kiszólások, azonban nem kapcsolhatók közvetlenül a *fabulába* (sőt meg is szakítják) és az általánosan uralkodó heterodiegetikus narrátorhoz sem köthetők. Az elbeszélésen, tehát a fikción kívüli hang magáé, a történetíróé, aki a szövegbe Branigan fogalmával³³ extrafikcionális narrátorként lép. Az extrafikcionális narrátor egyfajta közvetítő funkciót tölt be fikció és nem-fikció, az

³² Nem annyira bali, mint genette-i értelemben.

³³ Branigan, Edward: *Narrative Comprehension and Film*. Routledge, London, 1992. Fontos megemlíteni, hogy Branigan a történetírást nem-fikciós műfajnak tekinti, csak a fogalmat és annak szűk meghatározást adoptáltuk a dolgozatba.

elbeszélés és azt megfogalmazó világ között, esetünkben a történetíró ezt a narrációt alkalmazva helyezi el, köti le az általa preferált verziót a történeti magyarázatok, hagyományok között. A kiválasztott történeti szegmensek a történetíró által kialakított történelmi narratívában állnak össze. A továbbiakban az *Ab urbe conditá*t a történelmi narratíva felől közelítjük meg.

A történelmi narratíva

A történelmi narratíva olyan nyelvi fikció, amely legalább annyira kitalált, mint amennyire talált. Ez a narratíva a múlt elbeszélésének olyan keretét kínálja, amely a mitikus és a történelmi tudat összeolvasztása nyomán jön létre, tehát vizsgálatakor a történelem és a fikció, a tény és képzelet radikális ellentétét el kell utasítanunk. A történelmi narratíva mint a történetírás bölcsője és állandó eszköze, Hérodotosz „találmánya”. A történeti mű struktúrája poétikai aktus eredménye, vagyis a történelmi narratíva: olyan nyelvi alkotás, amely régen elhalt struktúrák, és folyamatok modellje kíván lenni. A történelmi narratíva tehát nem lefesti a megmutatni kívánt dolgokat, hanem felidézi azok képét, úgy működik mint egy metafora. Képszerű példáját nyújtja ennek az 5. caput, amelyben a konzulnak végrehajtó szervként részt kell vennie a királpárti összeesküvők, közöttük saját fiai kivégzésén, a dráma „pater voltusque et os eius spectaculo esset”,³⁴ az apa arcának odaképzelt mimikájában játszódik le. A történelmi narratíva sajátos, állandó jellemzői: az értelmezés, minthogy az események cselekményszerkezetekre írása, azon módszerek közé tartozik, amelynek segítségével adott kultúrában értelmezni lehet az egyén és a közösség múltját; a források kezelése olykor az előbbinek alárendelve; illetve a logikai következetesség, ebből adódóan a narratív részletek viszonylagos teljessége.

A történeti elbeszélés egységét az állítások szintjén az uralkodó elbeszélői hang biztosítja. Az elbeszélt történethez tulajdonképpen egyetlen narrátor tartozik, a szerző helyettese a műben, ezen elbeszélői hang szerzői ereje evidenssé válik a narrációban. Az állandó narrátor mint mindentudó szemtanúja és közvetítője az eseményeknek látszólag objektív távolságot igyekszik tartani az elbeszélt történettel egyúttal egyfajta médiumként funkcionálni, amelyen keresztül a narráció tartalma prezentálódik. A cselekményes részeknél mintegy kameraként juttatja közel az olvasót a történésekhez, a politikai, társadalmi események taglalása kapcsán a háttér-információk áradatával segíti a

³⁴Saját fordításban: [a kivégzésen] „látványosságot az apa és az ő arckifejezése, tekintete szolgált”.

megértést. „A történetírónak »olyan világos nézőpontra kellene lelnie, ahonnan az olvasó egy könnyed pillantással a tények teljes sorozatát áttekintheti, egy olyan jelentős rendezőelvre, melynek minden egyes tény csak fejleménye vagy következménye.«”³⁵

Ugyanakkor a heterodiegetikus narrátorba, mint az események pontos visszaadójába vetett bizalomhoz hozzátartozik az is, hogy a narrátor szűr és értékel a saját korán keresztül. Kétségtelen azonban, hogy az olvasó számára az igazság megfogalmazója ez a narrátor, aki ráadásul a pártatlanság látszatát is kelti, vagyis a történelmi narratíva megbízhatóságát biztosítja.

A történelem elbeszélésének módja nem függetleníthető a történeti hitelesség igényétől, mely az antik hagyományban is megkülönböztető jegye volt a történetírás műfájának. Livius hitelességéről a források és még inkább az eredeti munka töredékessége miatt nehéz korrekt állításokat tenni, jóllehet a Liviusnál egy emberöltővel későbbi Quintilianus szerint:

...neque illa Livi lactea ubertas satis docebit eum qui non speciem expositionis sed fidem quaerit. ... és nem fogja komolyan tanulmányozni Livius tejként folyó bőbeszédűségét, aki nem annyira az előadás fajtáját, mint inkább a hűséget (megbízhatóságot!) tartja szemei előtt. (Quintilianus: Szónoklattan) /saját fordítás/

Vizsgáljuk meg hát e bőbeszédűséget a narráció szintjén! A II. könyv közléseinek körülbelül 77 százaléka a szerzői narrátorhoz tartozik, ezek közül az aitiológiai magyarázatok lehetnek problémásak a hitelesség szempontjából, megközelítőleg 20 % marad kijelentésszinten az abszolút fikatív egyenes és függő idézeteknek, a fokalizációknak. A közlések 3 százalékát teszik ki a már sokat emlegetett történetírói reflexív megszólalások.

Hogyan lesznek a „történetírói kiszólások” a megbízhatóság zálogai az olvasó számára? Jóllehet tisztán stilisztikai szempontból a kiszólások, pontosítások problémásak, hiszen megakasztják a narratíva folyását, esztétikai szempontból azonban ez a technika a nagy tematikus cél alá rendeli a kételyeket. A dramatikus epizódokban nem tűnik fel a történetíró-narrátor, az ilyen részeket az elsődleges narrátor és az egyenes és függőidézetek uralma jellemzi, azonban a dráma kibontakozása, a tetőpont után sokszor a narratíva szintjén fogja vissza a szerző a fantázia dinamikáját. Az *Ab urbe condita* műfaji sajátosságai miatt általánosan megfigyelhető, hogy a különböző természetű események és

³⁵ Gossman, Lionel: Történetírás és irodalom. In: *Tudomány és művészet között* (Szerk.: Kisantal Tamás) L'Harmattan, Bp. 2003.145.

az annalisztikus keret sajátos szétartást eredményez a történetmondás szintjén, ennek finomítására megszorodnak a kiszólások, magyarázatok. Ugyanakkor a narratíva szintjén ezen kijelentésekben a szerzői elbeszélőt a történetíró váltja fel, ezzel lecsupaszítva a történelem elbeszélésének eljárását. „Az <eljárás lecsupaszítása>, [...] azt jelenti, hogy, ha mégoly futólag is, de leleplezzük az elmesélt történet teljességgel képzeletbeli ad libitum megváltoztatható jellegét, ezzel pedig menet közben sértjük meg a fikciós szerződést, amelynek lényege éppen a fikció fiktív jellegének tagadása.”³⁶ Még ha a történetírás nem teljesen fiktív műfaj is, úgy tűnik Genette megállapítása jól használható a valós(nak vélt) történelmi momentumok a valóságot idéző logikai rendbe illesztésével, vagyis a tulajdonképpeni elbeszélt történettel kapcsolatban. Szép példát találunk erre a jelenségre a II. könyv 40. caputjában, a hat fejezeten keresztül tárgyalt Coriolanus történet lezárása kapcsán:

...abductis deinde legionibus ex agro Romano invidi rei oppressum perisse tradunt alii alio leto. apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem **invenio**; *Coriolanusról pedig ezt mondják, hogy az e cselekedet miatt támadt gyűlölet, mások szerint pedig másféle halálnem végzett vele. Fabiusnál, legrégibb történetírónknál azt találom, hogy késő öregkort ért meg;*³⁷

A „történetírói kiszólások” egy pillanatra áttetszővé teszik a történetírás technikáját, megmutatva, hogy hogyan jön létre a mű olvasója által elfogadott „történelmi igaz”: a fennmaradt hagyományokból a legvalószínűbb, legkoherensebb elemek kiválasztásával, történetté formálásával. Úgy tűnik, hogy a szerző határt sért, amikor a narráció szintjén, a saját per definitionem extradiegetikus világa és fikciójának intradiegetikus világa között mozog. Ezt a határsértést álláspontom szerint metalepszisnek³⁸ nevezhetjük. A szerzői metalepszis történetírói munkára alkalmazva olyan rétorikai alakzatként működik, amely narratológiai szinten vizsgálva mutatja meg kettősségét, működésével a hitelesség

³⁶ Gerard Genette: *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*. Kalligram, Pozsony, 2006. Fordította: Z. Varga Zoltán 27.

³⁷ Livius, Titus: *A római nép története a város alapításától I-IV*. Ford.: Kiss Ferencné, Muraközy Gyula. Európa Kiadó, Bp. 1973. 153.

³⁸ „A metalepszis kifejezést azon különös oksági viszony – legalább figurális, de néha fikcionális (...) – kezelésére tartjuk fenn, mely a viszony mindkét irányában összeköti szerzőt és művét, tágabb értelemben pedig valamely reprezentáció létrehozóját és e reprezentációt.” G. Genette: *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*, Z. Varga Zoltán ford., Pozsony, Kalligram, 2006. 11.

eszményéhez segíti a szerzőt (és az olvasóját is). „A narráció artistikus alakításának felfedése [...] az olvasó hajlandóságának, együttérzésének az elnyerésére apellál”³⁹ a fikció megszakításával, a lehetséges végkimenetek sorjázásával a történetíró olvasóját szinte észrevétlenül biztatja a további együttműködésre.

A narratív, irodalomelméleti megközelítéshez illeszkedik a Hyden White által megfogalmazott maxima: „[a] jó történész egyik jellemvonása, hogy következetesen felhívja olvasói figyelmét a mindig hiányos történelmi adatokban felbukkanó eseményekről, cselekvőkről és cselekvő erőkről készített beszámolójának átmeneti jellegére.”⁴⁰

Zárszó

A dolgozat kiindulópontja az a kérdés volt, hogy mit kezdünk Titus Livius II. könyvében a „történetírói kiszólásokkal”, a kérdés mögött azzal felvetéssel, hogy ezeknek a szöveg egészére nézve van funkciójuk. Ezek után kontextualizáltam Livius történetírását, megvizsgáltam stílusát, annak sajátosságait. Közelebb lépve a szöveghez a kiszólásokat funkciójuk szerint csoportosítottam. A vizsgálat az irodalomelmélet területén haladt tovább: meghatározva Livius narratív stílusát és a történelmi narratívát. Az elgondolás, miszerint Livius történetírói hitelessége a II. könyv esetén nem annyira a forrásokhoz való viszonyában, mint a szöveg működésében határozható meg végig kísérte a vizsgálatot, az ehhez kapcsolódó narratív és rétorikai technikákat is igyekeztem megvilágítani.

A vizsgált könyv uralkodó narratívája a történeti narratíva, ezen belül az elbeszélés színesítése céljából többször előfordul fokalizáció, amelynek rétorikai szinten az antik elvárásokhoz illeszthető, jó hatásai vannak a szövegre. Nem nagyszámúak, de annál nagyobb hatásúak a történetíró-narrátor közlései, melyek egy másik „történethez”, a történelem írásának folyamatához tartoznak. Ezen közléseknek a történeti narratívába illesztése, a szerző-és a történetíró- narrátor közötti váltások rétorikai szinten metalepszis eredményeznek. A metalepszis, ez esetben a történetírói eljárás felfedése visszavezet a hitelesség igényéhez. „Valamely történeti beszámoló igazát így nem a múlt empirikus evidenciája, hanem a narratív igazság igazolja vissza; következésképpen egyes-egyedül a

³⁹ Füzi Izabella – Török Ervin: *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe.*

⁴⁰ White, Hayden: *A történelem terhe.* Osiris, Bp. 1997.70.

történész által kreált történet hihetősége teszi valószerűvé a múlt általa megrajzolt képét, egyszóval: a narratív igazság a történelmi igazmondás tulajdonképpeni próbaköve.”⁴¹

Felhasznált irodalom

- Adamik Tamás: *Római irodalom az aranykorban*. Magyar Könyvklub, Bp. 2001.
- Albrecht, Michael von : *A római irodalom története I*. Balassi Kiadó, Bp. 2003.
- Arisztotelész: *Poétika*. Ford.: Sarkady János. Kossuth Kiadó, Bp. 1997.
- Borzsák István: Egy kis historiográfia. In: Borzsák István: *Dragma VI*. Telosz Kiadó 2003. Bp. 26-37.
- Borzsák István: Livius magyarországi utókora. In: Borzsák István: *Dragma I*. Telosz Kiadó, 1994 Bp. 173-179.
- Branigan, Edward: *Narrative Comprehension and Film*. Routledge, London, 1992.
- Breisach, Ernst: *Historiográfia*, Osiris, Bp. 2004.
- Cicero összes retorikaelméleti művei, Adamik Tamás (szerk.) Kalligram, Pozsony, 2012.
- Forsythe ,Gary: *Livy and Early Rome, A study in Historical Method and Judgement*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1999.
- Füzi Izabella – Török Ervin: *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*
<http://mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/mediatar/vir/tankonyv/narracio/nyomtatasi.html>
(Utolsó letöltés: 2014. 03.09. 21:04)
- Gerard Genette: *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*. Kalligram, Pozsony, 2006.
- Fordította: Z. Varga Zoltán
- Gossman, Lionel: Történetírás és irodalom. In: *Tudomány és művészet között* (Szerk.: Kisántal Tamás) L'Harmattan, Bp. 2003. 133-169.
- Grethlein, Jonas & Rengakos, Antonios, eds. *Narratology and Interpretation: The Content of Narrative Form in Ancient Literature*. Berlin: de Gruyter. 2009.
- Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2009
- Hume, David: *Tanulmány az emberi értelemről*. Magyar Helikon, Bp., 1973.
- Lausberg, Heinrich: *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study*. Brill, 1998
- Livius szócikk In: *Világirodalmi lexikon VII.*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1988.
- Livius, Titus: *A római nép története a város alapításától I-IV*. Ford.: Kiss Ferencné, Muraközy Gyula. Európa Kiadó, Bp. 1973

⁴¹Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2009. 24.

Livius, Titus: *Ab urbe condita*. <http://ryanfb.github.io/loebolus-data/L114.pdf> a. (Utolsó letöltés: 2014. 04. 23.)

Luce, T. J.: *Livy. The Composition of his History*. Princeton University Press, Princeton, 1977.

Majoros József: *Római élet*, Atheneum, Bp. 1999.

Martialis: *Válogatott epigrammák*, Magyar Könyvklub, Bp. 2001.

Michael von Albrecht: *A római irodalom története I*. Balassi Kiadó, Bp. 2003

Narratívák 2. Történet és fikció. Szerk.: Thomka Beáta. Kijarat, Bp. 2000.

Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerk.: Thomka Beáta. Kijarat, Bp. 2000.

Ogilvie, R. M.: *A Commentary On Livy Books I-V*. Calendron Press, Oxford, 1965.

P.G. Walsh: *Livy, his aims and methods*.

Steele, R. B.: *Livy*. The Sewanee Review, Vol. 15, No. 4 (Oct., 1907), 429-447.

The Oxford History of Historical Writings: Volume 1. Beginnings to AD 600. (Eds.: Andrew Fledherr & Gant Hardy) Oxford Univ Press, Oxford, 2011.

Thomka Beáta: *Prózaformák*. Planta, Novi Sad, 2012.

Tudomány és művészet között (Szerk.: Kisantal Tamás) L'Harmattan, Bp. 2003.

Vizuális és irodalmi narráció. Szöveggyűjtemény (Szerk.: Füzi Izabella) Szeged 2006.

Letöltve: <http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/szoveggyujtemeny/tartalom.html> (2014. 10. 16.)

White, Hayden: *A történelem terhe*. Osiris, Bp. 1997.